

**Robert Klike (2010) *Biosocijalne interakcije u modernizaciji*
Masaryk University Press, pp 693.**

Robert Klike, čuveni evropski i svetski biološki antropolog i socijalni biolog, profesor emeritus Odeljenja za populacione studije Univerziteta u Gentu, Belgija, napisao je obimnu, izvanrednu, za socijalne i humanističke naučnike, istraživače i studente, izuzetno važnu studiju, koju je veoma ubedljivo i uspešno promovisao, između ostalih, i na Filozofskom fakultetu u Beogradu, 25. maja 2012. godine.

Ova knjiga osvetljava, tumači i upozorava na aktuelni raskorak između biološkog/genetskog, s jedne strane, i socio – kulturnog razvoja ljudske vrste, sa druge strane. Taj raskorak je objašnjen u istorijskoj i evolucionoj perspektivi, ali je fokus stavljen ipak na period modernizacije, kako i sam naslov sugeriše. Ono što ovu kompleksnu raspravu enciklopedijskog zahvata i dometa čini, po meni, izuzetno vrednom jeste Klikeova naučna i metodološka kritika neopravdanog zatvaranja i naučnog ograđivanja bioloških od društvenih nauka i obrnuto, što šteti obema grupama nauka, a posledica je nedovoljno poznavanje *bioloških osnova* društvenih i kulturnih procesa (odsustvo socijalno bioloških znanja) kod društvenih naučnika, i obrnuto, nedovoljno poznavanje socijalne i kulturne uslovljenosti i određenosti bioloških pojava (biosociologije) u slučaju bioloških nauka.

Ovde nismo u mogućnosti da prikazemo svo bogatstvo tema i dilema

koje pokreće autor, a koje su vredne pažnje čitalaca, kao što su: određenje predmeta sociobiologije, proučavanje biološke evolucije društvenosti, posebno raspravu o tzv. Drugoj Darvinovoj evoluciji, koja se odigrala tokom druge polovine XX veka, i sl. Druga Darvinova evolucija je važna zato što objašnjava da se selekcija ne odvija samo na individualnom nivou (Prva Darvinova evolucija, na primer ulaganje roditelja u decu) nego i na grupnom (solidarnost i konformiranje grupnim pravilima ponašanje, što povećava opstanak grupe). Prihvatajući Drugu Darvinovu evoluciju, Klike posvećuje značajnu pažnju novim paradigmatama koje su se razvile u njenom krilu tokom 1960tih i 1970tih, a čiji je ogroman doprinos u razjašnjenju bioloških/genetskih temelja individualnog, porodičnog i društvenog ponašanja i interakcija, kao što su „inclusive fitness“ i s tim povezan reproduktivni altruizam. Zahvaljujući njemu se vrši prenos gena na sledeću generaciju odnosno povećava ljudska reprodukcija, odnosno održava život i vrsta, tako što recimo ja pomažem svojim bližim ili daljim srođnicima, zahvaljujući čemu oni dobijaju više dece nego što bi inače imali. Zatim, tzv. srodnička selekcija („kin selection“), pa individualna vs grupna selekcija, recipročni altruizam, roditeljsko investiranje u decu, seksualna selekcija, teorija alokacije seksualnosti, konflikt roditelj-dete, itd.

Na ovom mestu smo odabrali da se osvrnemo samo na neke aspekte ove studije, koje smatramo da će biti posebno zanimljivi čitaocima *Sociologije*.

Osnovna nit koju autor provlači kroz celu knjigu je da je danas na sceni sociobiološki raskorak između genetske predispozicije ljudske vrste, koja je zaokružena pre nekih 10.000 godina, kada je i nastao čovek i, skorašnjeg, evoluciono mlađeg okruženja, stvorenog pre oko 250 godina, koje je međutim, potpuno drugačije, a na koje čovek može i mora reagovati putem socio-kulturnih adaptacija: socijalizacije, vrednosnih promena, tehnoloških intervencija, stoga što je genetska evolucija spora i ne pruža mogućnost adekvatnog odgovora na veoma dinamične i stalno menjajuće životne i kulturne uslove modernizacije.

U bio-antropologiji je usvojeno stanovište da je ljudski genom proizvod evolucione adaptacije na životne uslove iz perioda Pleistocena, mada je genetski razvoj značajno napredovao i kasnije u doba Neolita (nastanka poljoprivrede na zemlji). *Homo sapiens sapiens* (ljudska vrsta) je tokom evolucije stalno uvećavao i razvijao mozak (encefalizacija), dostigavši svoj maksimum u doba zajednica lovaca i sakupljača. Međutim, od tada pa nadalje kulturne promene se ubrzavaju, negde od početaka poljoprivrede, a postaju naročito dinamične u doba modernog industrijskog razvoja. Od tada nastaje i ubrza se raskorak u brzini i tempu ove dve evolucije, čije posledice u raznim sferama svakodnevice osećamo sve do danas, a koje se ne mogu prepuštati spontanim promenama, već traže intervenciju – politički odgovor. No, intervenciji treba da prethodi holističko odnosno socijalno biološko razumevanje

individualnog i grupnog ponašanja i uzajamne povezanosti ljudske biologije i (post)modernog okruženja. Izazovi savremenosti nastaju ili zato što u društvima i dalje perzistiraju tradicionalne vrednosti koje su disfunkcionalne u novom okruženju (recimo mačizam, patrijarhalizam, rodna nejednakost, agresivnost) ili zato što savremeni uslovi života kreiraju maladaptivne prakse sa stanovišta ljudskih, bioloških potencijala (prenatrpčnost ljudskih habitusa, sebičnost i individualizam modernoga doba, ejdžizam, rasizam, ksenofobija, etnocentrizam, međugeneracijski sukobi, itd). O svim tim maladaptivnim pojavama modernosti, protumačenim i sa etičkog, vrednosnog stanovišta, ali i sociobiološke i kulturne neodrživosti čovečanstva u budućnosti, Klike raspravlja i nudi predloge rešenja u svojoj obimnoj raspravi. U smislu političke intervencije posebno je značajna njegova preporuka redefinisanja životnog toka i adaptacije institucija i mera podrške pojedincu i grupama (nova ekonomija biografskog vremena) u kontekstu produženog života, odnosno dva osnovna postignuća modernosti koja su preoblikovala sadašnjost, a određiće nam i budućnost – kontrola rađanja i kontrola umiranja.

Za Roberta Klikea, glavni podstrekači modernizacije – nauka i tehnologija – izazvali su tako krupne kulturne promene – koje zbog relativno kratkog vremena u kome su se ispoljile, još uvek nisu mogle da proizvedu odgovarajuće i neophodne genetske adaptacije. Zato se, i tu je suština problema na koji Klike skreće pažnju, ljudska vrsta suočava sa fundamentalnim raskorakom između biološkog nasleđa, prilagođenog na

istorijski prastaru kulturu (lovaca i sakupljača) i životnih uslova moderne epohe i njene kulture (Cliquet, 2010:39). Klikeov odgovor na ovaj raskorak je sledeći: ljudska vrsta će morati da se prilagodi na nove životne i kulturne uslove koje je sama stvorila, bilo kulturnom ili genetskom evolucijom ili putem obe. Međutim, imajući u vidu prvo, da je moderna kultura proizvela ogromne promene, drugo, da su one izuzetno brze, ne može se očekivati da se ljudska vrsta osloni na spontanu (sporu) genetsku adaptaciju. Pa čak i relativno brža, kulturna adaptacija, nije dovoljno efikasna da pomiri socio-kulturne zahteve sa biološkim potencijalima ljudske vrste. Iz ovoga Klike izvodi zaključak da su potrebne ciljane i dinamičke politike koje će ubrzati neophodne adaptacije i preduprediti opasnosti/izazove koji mogu nastati iz postojećih bio-socijalnih raskoraka (str. 40).

Proces modernizacije je u evolucionom smislu stvorio sasvim novi ambijent, posebno kod tehnološki razvijenih društava, koja imaju gusto naseljene milionske populacije. To okruženje je posve drugačije u poređenju sa malim, „face to face“ primordijalnim zajednicama. Razvoj nauke i njena tehnološka primena na nove vrste i tipove ekonomske proizvodnje je osnovna poluga modernizacije, uz stvaranje i iskorišćavanje novih izvora energije i sirovina (Cliquet, 2010:34). Klike međutim, naglašava da je nauka s jedne strane omogućila produbljena znanja i razumevanje stvarnosti, ali i do sada neviđene načine kontrole i intervenisanja u život, društvo i okruženje. „Ova intervencionistička priroda ljudske kulture je

fundamentalno promenila biosocijalne i bio-kulturne odnose ljudske vrste, stvarajući i nove izazove, ali i nudeći nove mogućnosti za budućnost“ (ibidem: 34). Ali, Klike upozorava da u kombinaciji sa humanističkim principima Prosvetiteljstva, modernizacija može održati kvalitet života, ali pod pretpostavkom da se razumeju izvori biosocijalne varijacije i da se prevladaju sada raširene nove i stare maladaptivne prakse. Analizi pojedinačnih vidova disfuncionalnosti ili maladaptacija posvećena je većina, odnosno 8 od ukupno 10 poglavlja ove studije.

Ključni izvori koji ukazuju na raznolikost i bogatstvo ljudskih biosocijalnih varijacija (individualnih i grupnih) su: starost, pol, porodica, reprodukcija, grupa, populacija, (between-population) i međugeneracijske varijacije. Kao ograničenja u ispoljavanju tih varijacija nastaju maladaptivne socijalne prakse koje su povezane sa modernizacijom, kao što su: „individualizam“, „ejdžizam“, „seksizam“, „familizam“, „pro/antinatalizam“, „klasizam“, „rasizam“ i „disgenizam“. Pod poslednjim pojmom se podrazumeva genetski trend koji je suprotan eugeničkoj evoluciji.

Studija sadrži sledeća poglavlja: 1. Evolucionu pozadinu biosocijalnih interakcija; 2. Individualna varijacija i individualizam; 3. Starosna varijacija i ejdžizam; 4. Seksualna varijacija i seksizam; 5. Porodična varijacija i familizam; 6. Reproductivna varijacija i pro/anti natalizam; 7. Socijalno klasna varijacija i klasizam; 8. Rasna varijacija i rasizam; 9. Intergeneracijska varijacije i disgenizam; 10. Etičke i političke rasprave u vezi sa biosocijalnom budućnošću ljudske vrste.

Tabela 1. Izvori biosocijalnih varijacija i maladaptivne socijalne prakse u modernizaciji

Biosocijalni izvori varijacije	Maladaptivne socijalne prakse u savremenim društvima	
	Relativno „stare“ prakse	Relativno „nove“ prakse
Individualna varijacija		Individualizam
Varijacije po starosti		Ejdžizam
Seksualne varijacije	Seksizam	
Porodične varijacije	Familizam	
Reproduktivne varijacije	Pronatalizam	Antinatalizam
Socijalno klasne varijacije	Nepotizam Klasizam	
Varijacije među populacijama	Rasizam Etnocentrizam Ksenofobija	
Među-generacijska varijacija		Disgenizam

Izvor: R. Clquet, 2010:39

Budući da smo biosocijalnu pozadinu rasprave (poglavlje 1) uglavnom opisali na prethodnim stranicama, nadalje ćemo ukratko navesti sadržaj ostalih njenih delova.

Individualna varijacija vs individualizam (poglavlje 2). Autor objašnjava kako je osnova individualnih varijacija takođe stvorena kao adaptacija na premoderne okolnosti. Moderna kultura je smanjila uticaj nekih nepovoljnih činilaca recimo onih povezanih sa ličnim fizičkim zdravljem. Međutim, neke druge osobine, kao što su kognitivne i emocionalne odlike manifestuju varijacije koje više ne pogoduju životu u modernom društvu. Moderna kultura je povećala individualnu emancipaciju i okvire samoaktualizacije individua, ali i

ekstremni individualizam i sebičnost. Klike smatra da se rast i razvoj ličnosti, oslobođenje individue od prisile kolektiva u savremenom društvu, često ostvaruje nauštrb socijalnog progressa, koji ne samo da se razvija u kompeticiji već zahteva i nove forme solidarnosti i kooperacije. Otuda je ekstremni individualizam (solipsizam) zapravo maladaptacija modernosti. Ipak, sociobiološki faktori, koji su u osnovi našeg ljudskog biograma (primata) su odgovorni za činjenicu da su: individualna i grupna kompeticija, sebičnost, nepotizam, težnja ka dominaciji univerzalna potka ljudskog društvenog života (str. 25).

Varijacije starosti i ejdžizam (poglavlje 3). Moderna kultura je omogućila ubrzanje fizičkog rasta i biološkog sazrevanja, uz istovremeno produženu socijalizaciju, odnosno socio-kulturno sazrevanje individue. Kontrola umiranja i rađanja su osnovna postignuća moderne epohe, koje se odražavaju na snižen natalitet i produžen životni vek, uz sve duže periode starosti i bolesti, odnosno fragilnosti, a što otvara nove socijalne i političke izazove pred savremenim državama blagostanja i socijalnim servisima.

Kontrola rađanja i umiranja su izazvale značajne promene u demografskim strukturama i odnosima mladih i starijih generacija, promene međugeneracijskih transfera dobara, ali i uzajamne konflikte. Tradicionalne vrednosti prema starenju i smrti ne odgovaraju više mogućnostima i prilikama savremenog intervencionizma, a tu se otvaraju i nove predrasude kao što su ejdžizam, zatim biosocijalni i etički problemi vezani za eutanaziju ili pristanak na dobrovoljnu smrt, itd.

Seksualne varijacije i seksizam (poglavlje 4). Varijacije seksualnosti se suočavaju sa raskorakom, tvrdi Klike, između stepena seksualnog dimorfozma u vezi sa sekundarnim polnim odlikama, posebno kod muškaraca i androginih zahteva savremene kulture. Seksizam je bio obrazac ponašanja nastao u evolucionoj prošlosti, dodatno osnažen u agrarnim i ranim industrijskim društvima. U savremenoj kulturi seksizam je maladaptivan oblik ponašanja i regresivan stav. Tradicionalna mačistička ili maskulina, agresivna, kompetitivna strategija nije dobar odgovor na današnje, socijalno poželjne i ekološki održive potrebe života. Ponašanje koje se danas smatra društveno adaptiranim je umerenije, emotivnije, više izbalansirano i mekše odnošenje („feminine based“).

Varijacije porodice i familizam (poglavlje 5). Varijacije porodice se tiču savremenih promena u dva podsistema: paru i roditeljstvu. Moderna kultura značajno transformiše biosocijalne funkcije oba podsistema: partnerstvo izmiče socijalnoj kontroli i postaje lični izbor i životni stil, zasnovan manje na ekonomskoj funkciji, a više na emotivnom zadovoljstvu. Roditeljstvo se manje centrira na broj dece, a više na ulaganje u njihov kvalitet, a nastaje i razdvajanje biološkog i sociološkog roditeljstva. No i pored toga što brojne socio ekonomske i sociokulturne funkcije porodice nestaju, njene prvobitne, biosocijalne funkcije, naprotiv danas su još i ojačane. Problem sa kojim se suočava savremena kultura je kako se strukturalno adaptirati na transformacije savremenih porodica (oličene u varijetetu i promeni njenih osobina i relacija). Drugi problem je što treba prevazići raskorak između

još uvek široko rasprostranjenih staromodnih, tradicionalnih vrednosti i normi koje podstiču prevaziđeni familizam i novih porodičnih vrednosti koje teže da podrže potrebu za promenama.

Reproduktivne varijacije i pro/anti-natalizam (poglavlje 6). Ljudska reprodukcija počiva na biološkoj osnovi visoke plodnosti, što je rezultat adaptacije na visoku smrtnost iz perioda pre-modernih životnih okolnosti. Kada je uspostavljena kontrola (visoke) smrtnosti, morala se, radi demografske i ekološke ravnoteže, uspostaviti i kontrola plodnosti. Otuda je u modernoj kulturi pronatalizam maladaptivan ili disfunkcionalan, ali i sadašnje nedovoljno rađanje većine industrijalizovanih populacija, zasnovano na slobodnom odlučivanju i emancipaciji pojedinca otvara nove populacione, društvene i ekonomske dileme, posebno u uslovima produžene starosti i sve češćeg prisustva četiri generacije u porodici. Zato Klike otvara problem zamene generacija u savremenim kulturama, odnosno pitanje usaglašavanja ličnih i socijalnih ciljeva.

Socijalno klasne varijacije i klasizam (poglavlje 7). Ovde je reč o unutrašnjoj varijaciji jedne populacije po osnovi ekonomskih, političkih i kulturnih dobara. Demokratizacija političkih sistema modernih društava je trebalo da omogući snažniju međugrupnu mobilnost u pogledu socioekonomskih statusa individua. To bi impliciralo da pojedinci osvajaju sve više i bolje položaje na bazi bio-psihičkih potencijala i ličnih motiva, odnosno da se otvaraju kanali uzlazne i silazne pokretljivosti savremenih društava namesto premodernih, statičkih društava. Meritokratija kao cilj savremenih

društava se jedino može bazirati na stalnoj, neprekinutoj, intergeneracijskoj mobilnosti u demokratskom institucionalnom okruženju. Biosocijalni problem međutim nastaje što maladaptivna grupna praksa (familizam, nepotizam, klasno zatvaranje), teži da ograniči i spreči maksimiziranje mobilnosti, zasnovane na ličnom postignuću i vrednostima (obrazovanje, veštine). To je stoga, što je cilj očuvanje postojećih, grupnih privilegija.

Rasne varijacije i rasizam (poglavlje 8). Rasizam, ksenofobija i etnocentrizam prate celokupnu ljudsku evoluciju i istoriju, kao posledica grupnih težnji uvećanja sopstvenog reproduktivnog gena ili „inclusive fitness“. Reč je o međugrupnim ili međupopulacijskim varijacijama, čija je potka ponovo biološka. Globalizacija i modernizacija su, s jedne strane, povezane sa do sada neviđenim porastom sveoposteg susreta i razmene među ljudima, komunikacijom i internetom, pa posledično, i mešanja rasa, etničkih grupa i nacija. No, nažalost, upotrebom masovnih sredstava borbe i uništavanja ljudi i dobara u ratovima i međunarodnim sukobima, moderna kultura je istovremeno ojačala maladaptivne prakse po osnovu pripadanja svojoj/tuđoj grupi. Otuda svremena kultura mora da iznađe kompromis i da pomiri ove tenzije između biološke potrebe za konzerviranjem i izolovanjem u granicama svoje grupe i težnje za opštenjem i umrežavanjem između ljudi i grupa na svetskom nivou.

Intergeneracijske varijacije i disgenizam (poglavlje 9). Moderan tehnološki razvoj utiče na menjanje ljudskog fenotipa i genetski sastav, što je

posledica varijacija među generacijama. Moderno okruženje omogućava preživljavanje i reprodukovanje i onim genima koji to ne bi mogli u premodernom vremenu. Istovremeno stvaraju se okolnosti u kojima će moderna kultura zahvaljujući nauci i tehnologiji upravljati genetskom budućnošću, prema svome izboru. To može, kaže Klika, rezultirati u unapređenju hominizacije ili tzv progresivnoj evoluciji.

Ali, upozorava autor, moderna kultura se razvija isuviše brzim tempom. To stvara pritisak na savremene populacije da se adaptiraju, fenotipski i genetski, na sve više nivoe složenosti, odgovarajući na sve brojnije i kompleksnije zahteve i potrebe. Savremeni sistemi vrednosti i normi su pred ozbiljnim izazovima suočavanja i sa mogućnostima regresivne ili progresivne evolucije.

Etičke i političke rasprave (poglavlje 10). Zaključno poglavlje razmatra etičke i političke implikacije napred navedenih ključnih biosocijalnih izvorišta individualnih, grupnih i međugeneracijskih varijacija u savremenom društvu, izazovima povezanim sa ovim, među društvenim poslenicima, slabo poznatim temeljima varijacija moderne kulture, kao i potrebama razvijanja adaptivnih mehanizama za dostizanje održivog napredovanja društava.

Iz prikaza sadržaja i osnovnog tematskog dijapazona ove obimne i veoma kompleksne knjige Roberta Klika, jasno je da je reč o delu koje se teško može savladati u dahu. Naprotiv, ovo je knjiga koja zahteva stalnu interakciju sa njenim sadržajima, pa i dijalog sa samim autorom, promišljanje i preispitivanje dosadašnjih saznanja, posebno aistorijskih, teorijskih nauka

u kojima nema dovoljno prostora za sociobiologiju, kao što je to konkretno slučaj sa sociologijom. Za razliku od nje, socijalna, a posebno antropološka demografija, populacione studije, su daleko više u kontaktu sa saznanjima prirodnih, bioloških, medicinskih nauka, genetike, humane geografije, itd, na čija saznanja se oslanjaju u tumačenju dinamike populacija i grupa.

Najzad, mada ne i na kraju, ova je knjiga inovativna ne samo po novom pristupu svome osnovnom predmetu – sociobiologiji, zatim, po razradi koncepta povezanih sa Drugom Darwinovom evolucijom, i drugih, već ona provocira i na preispitivanje

raznih *izama i truizama*, za koje su mnogi društveno humanistički naučnici ubeđeni da su isključivo produkti njihovih nauka, što je, kako vidimo, često pogrešno (primer altruizma, individualizma, familizma, itd). Svesrdno preporučujem ovu kompleksnu raspravu svima koji su zainteresovani za sociobološke osnove humanosti i društvenosti, ali i onima koji su ozbiljno zabrinuti pretnjama i rizicima koje proizvodi modernost, odnosno budućnosti, a u odnosu na koje autor zauzima umereno optimistički stav.

Mirjana Bobić

Moć i kontramoguć u umreženom društvu

Manuel Kastels, *Moć komunikacija*, Clio, Beograd 2014

Osobito je zadovoljstvo, zahvaljujući izdavačkoj kući Clio, prikazati knjigu Manuela Kastelsa *Moć komunikacija*, svakako najznačajnije njegovo delo još od čuvene trotomne studije *Informaciono doba*, objavljene sredinom 90-ih godina XX veka. Ipak, poseban je izazov jednu ovako obimnu studiju prikazati na samo nekoliko strana teksta. Tim pre što se kroz knjigu *Moć komunikacija* analizira veliki broj raznovrsnih procesa, koji svaki za sebe predstavljaju po jednu zasebnu celinu. Ovo je i razlog zbog koga je teško precizno odrediti kom naučnom domenu pripada ovako kompleksna analiza. Najpravednije bi bilo reći da je ovde reč o široko postavljenoj i znalački vođenoj interdisciplinarnoj

studiji koja počiva na sociološko-komunikološko-politikološkoj osnovi, ali pritom ne treba zanemariti ni njene tehnološke, psihološke, kulturološke i ekonomske aspekte.

Knjiga *Moć komunikacija* sastoji se, pored uvoda i zaključka, iz pet osnovnih poglavlja. U prva tri poglavlja postavlja se pojmovno-teorijska osnova za proučavanje moći u umreženom globalnom društvu, dok se četvrto i peto poglavlje oslanjaju na analitičko-empirijsku analizu na prethodno uspostavljenoj teorijskoj osnovi. Iako se Kastelsova studija račva u više pravaca, i na makro i na mikro nivou analize, reč je o veoma koherentnoj i znalački vođenoj analizi gde je teorija čvrsto povezana